

УДК 726.5 (477)

Володимир АЛЕКСАНДРОВИЧ

ШУМСЬК. МАТЕРІАЛИ ДО БУДІВЕЛЬНОЇ ІСТОРІЇ СЕРЕДИНИ XVIII СТ.

Анотація. Викладено й проаналізовано джерельні матеріали про перепланування міста Шумська та окремі джерельні свідчення про спорудження місцевого монастиря францисканців і резиденції великого литовського гетьмана, князя Міхала Казімежа Радивиля в другій половині 40–50-х роках XVIII ст. У додатку наведено укладений 1760 р. опис Шумського замку з інвентарю Шумського ключа маєтків князя М. К. Радивиля.

Ключові слова: Шумськ, урбаністика, монастир, інвентар, резиденція Радивиля, архітектурна спадщина.

Шумськ не належить до краще знаних міст Волині й таку його позицію у ширшій свідомості немало визначає відсутність історичних пам'яток, якими так багата не тільки Волинська земля, а й ближча околиця самого міста — досить пригадати його знаходження неподалік від Крем'янця. Однак Шумськ ніколи не був головною резиденцією важливішого магнатського роду, спроможного залишити виразніший слід у ньому. А цікавіше з того, що в різний час з'явилося й функціонувало на терені міста, — навіть скромнішого значення — уже давно перестало існувати. У другій половині XIX ст. про окремі наявні ще на той час залишки давнини коротко писали Аполлоній Сендульський¹ та Тадеуш Стецький². Іще наприкінці того ж століття зберігалися руїни замку, в яких сучасники виразно відчитували розпланування поодиноких приміщень³. Проте нині чи не єдиною справді визначною пам'яткою міста здатні сприйматися монументальні кам'яні скульптури святих Франциска Асизького та Антонія Падуанського (третья чверть XVIII ст.) з фасаду давнього місцевого костьолу францисканців (Острозький державний історико-культурний заповідник)⁴.

За таких обставин найпевнішим потенційним напрямом пошуку відомостей залишаються документальні студії. Проте й під цим оглядом Шумськ теж не мав більшого щастя, оскільки, як і пам'ятки, комплекси архівних матеріалів місцевого походження так само вже давно зникли. Їх долю вимовно відображає запозичена з автентичного документу шумського францисканського монастиря назва статті одного з ранніх дослідників волинської старовини — міжвоєнного польського консерватора пам'яток Волинського воєводства у складі Речі Посполитої Збігнева Ревського «Ту

¹ Сендульський А. Местечко Шумск Кременецкого уезда // Волинские епархиальные ведомости. 1871. № 4. С. 99–108.

² Stecki T. Wołyń pod względem statystycznym, historycznym y archeologicznym. Lwów, 1871. Serya 2-ga. S. 43–51.

³ Szumsk // SGKP. Warszawa, 1892. T. 12. S. 77–78 (вказано на перехід міста до М. К. Радивиля 1752 р.: Ibidem. S. 77).

⁴ Новішу репродукцію див.: 150 святинь Великої Волині. [Рівне, 2011]. С. 171.

Рис. 1. Шумськ. Загальний вигляд. Малюнок Н. Орди, 1860-ті роки. MNW

Fig. 1. Shumsk. General view. Water-colour by N. Orda, 1860 s. MNW

kwitków in nro 36 podartych na nic nie zdatnych»⁵. Тому залишається надія, хіба що, на поодинокі випадкові знахідки документальних джерел, спроможні хоч якось відобразити окремі сторінки мистецької сторони минулого забутого міста над Вілією разом з його архітектурною складовою.

Скромні такі відомості з архівних матеріалів місцевого францисканського монастиря, як зазначено, впровадив до літератури З. Ревські⁶. Про роботи

біля Шумського палацу на основі обмежених відомостей архіву Радивилів згадала Ольга Баженова⁷. Уже в останньому десятилітті певні подробиці до історії міста, насамперед місцевого замку за часів князя Міхала Казімежа Радивиля в середині століття, опублікував автор цих рядків⁸. Дальші пошуки дали змогу поповнити їх фонд унікальними переказами до окремих аспектів рідкісного для нинішніх уявлень стосовно містобудівної історії Волині перепланування міста та місцевої резиденції. Докладний опис останньої у стані після завершення ґрунтовної перебудови — фактичного зведення значною мірою цілком нового об'єкту зберегла найважливіша дотепер доументальна знахідка до історії Шумська — віднайдений інвентар 1760 р.⁹

Зміни, які відбувалися в той час у Шумську, стали наслідком появи нового власника. Про неї збереглися лаконічні свідчення від першої особи — 6 березня 1747 р. один з найвпливовіших поміж осілими на той час на Волині магнатами — великий литовський

⁵ Rewski Z. «Tu kwitków in nro 36 podartych na nic nie zdatnych» // *Życie Krzemienieckie*. 1938. Nr 21–22. S. 516–519. З ліквідацією монастиря його архів перенесено до парафіяльного костюлу в недалекому Ямполі, до якого приєднано шумську парафію: Stecki T. *Wołyń*... S. 43, 46, рзур. 1. Саме там їх і бачив Т. Стецький, який використав певні з цих матеріалів, насамперед давнішого походження: *Ibidem*. S. 43–44. Безперечно, саме звідтіля й походять документи, з яких користав З. Ревські. Що описана в його цитаті ситуація не була унікальною, переконує пізніший «архівний» запис «*badzo malo potrzebne dla klasztoru Zahogowskiiego*» на контракті Загорівського монастиря з малярем Томашем Зенкевичем на малювання восьми образів для двох вівтарів у бокових каплицях монастирської церкви (1775): Александрович В. Матеріали до історії мистецького оздоблення загорівської монастирської церкви у другій половині XVIII століття // *Волинська ікона: дослідження та реставрація*. Наук. зб. Луцьк, 2005. Вип. 12: Матеріали XII міжнародної наук. конф., м. Луцьк, 27–28 жовтня 2005 року. С. 125.

⁶ Rewski Z. «Tu kwitków...»... S. 516–519. Пор. також: Danilewicz W. *Kościół rzymsko-katolickie w Szumsku* // *Życie Krzemienieckie*. 1938. Nr 16–17. S. 403–408.

⁷ Баженова О. Радзивилловский Несвиж. Росписи костела Божьего Тела. Минск, 2007. С. 54, 60.

⁸ Александрович В. Волинські та позаволинські потатки до студій над костьолами українського Правобережжя у XVIII столітті // *АСВ*. 36. наук. праць. Рівне, 2010. Вип. 2. С. 68–69. Пор. також короткий огляд: Його ж. Радзивіли в Україні // *Князі Радзивіли*. Київ, 2012. Кн 1. С. 70–71.

⁹ Нацыянальны гістарычны архів Беларусі. Ф. 694 (Радзівілли, князі) (далі — НИАБ Р). Воп. 4. Адз. захов. 1851. Л. 250–251 об.

гетьман, князь Міхал Казімеж Радивил (польськ.: Radziwiłł) (1702-1762)¹⁰ записав у своєму «календарі» (щоденнику): «Malińscy, bracia rodzeni, przedaią mnie Szumsk u Waśkowce [za 180000]»¹¹. Інтерес князя до Шумська викликало його розташування на іншому березі великого ставу, по другу сторону якого знаходився перейнятий з дружиною від князів Вишневецьких знаний Рохманівський ключ володінь. Йшлося про звичне «заокруглення» маеткового комплексу в цьому регіоні Волині. Через півтретя місяця, 26 червня, у тому ж джерелі з'явилася наступна коротка реляція стосовно залагодження усіх належних формальностей та остаточного завершення переходу Шумська у володіння: «Dziś z wielką pompą odebrałem possessyą Szumska, tam w kościele Te Deum laudamus śpiewać kazałem u obiad w zamku szumskim w bardzo mizernym budynku iadłem»¹².

Серед опрацьованих досі матеріалів розпорощеного радивилівського архіву віднайшлися тільки поодинокі, немало випадкового характеру відомості до будівельної історії Шумська з його переходом до князя М. К. Радивиля. Не дивлячись на це, серед них не бракує й свідчень унікальних не тільки для усієї Волині, а й тогочасного українського Правобережжя загалом на актуальному етапі відкриття та засвоєння національної архітектурної спадщини. Саме такими, зокрема, виявляються скромні уривчасті джерела про перепланування містечка ще тоді ж, 1747 р. Чогось подібного серед опрацьованих досі джерельних переказів до історії архітектури та містобудування на теренах Правобережної України з відповідного часу, наскільки відомо, віднайдено не було¹³.

Уже через два дні після офіційного вступу у володіння князь зробив розпорядження щодо подальших заходів у Шумську¹⁴. Тоді ж він наказав:

¹⁰ Про нього див.: Demnicka-Wołoszyńska H. Radziwiłł Mikołaj Kazimierz wany Rybeńko h. Tromby (1702–1762) // *Polski słownik biograficzny*. Wrocław etc., 1987. T. 30/2, zesz. 125. S. 299–306.

¹¹ AGAD. Zesp. 354 (Archiwum Radziwiłłów) (далі — AGAD AR). Dz. VI. Sygn. II-80a. S. 1492. До наукового вжитку впроваджено: Александрович В. Волинські та позаволинські нотатки... С. 69. Пор.: Його ж. Радзивиля... С. 71.

¹² Александрович В. Волинські та позаволинські нотатки... С. 69.

¹³ Втім, відповідна проблематика досі мало привертала увагу дослідників, яскравим свідченням чого є, зокрема, розділи про містобудування у «знаменитій», зрештою, під багатьма оглядами найновіший багатотомний «Історія українського мистецтва». У короткому огляді періоду перед серединою XVIII ст. українське Правобережжя навіть не згадано (!), при викладі матеріалу другої половини століття воно фігурує, але винятково в контексті ситуації щойно кінця століття: Вечерський В. Архітектура // *Історія українського мистецтва*: У 5 т. Київ, 2011. Т. 3: Мистецтво другої половини XVI–XVIII століття. С. 288–296; Тимофієнко В. Архітектура // *Історія...* С. 698–699.

¹⁴ AGAD AR. Dz. XXIX. Sygn. 5. S. 555–556.

«Linden niech ziedzie tu zaraz y w Szumsku rozmierzy miasteczko, które iako iest delineaowawszy należycie y jaknauprzedzey odsyłać do mnie na Ukrainę»¹⁵. Йшлося про зайнятого при боці князя інженера чи геометра німецького, як дає підстави здогадуватися його прізвище, походження, відісланого для спорядження обмірів новопридбаного міста із зобов'язанням негайно відіслати їх князеві, що відбув у подорож по отриманих з посагом дружини маєтностях Мошненського ключа «на Україні» — на теренах нинішньої Черкаської обл.¹⁶

Нове надбання, очевидно, потребувало перебування власника на місці знову, тому вже 8 серпня в Рохманові на зворотній дорозі з Черкащини він видав розпорядження щодо майбутнього облаштування новопридбаного Шумська. Як видно із запитань управителя та відповідей на них, за цей час прийнято рішення не тільки про цілковите перепланування міста, а й навіть зміну самого його заселення. На такий крок виразно вказують окремі пункти зазначеного розпорядження, прямо підтверджуючи відповідний комплекс заходів. Управитель писав: «Rynku wydzielenia y placów rozmierzenia dyspozycyi trzeba do Szumska y iak rozdawać na jakim, fundamencie slobody przychodzącym żydom interwencyja potrzebna». У відповідь князь вказав: «Przysię z Litwy tymczasem niech drzewno na domy zwozić (sic!)». Наступне запитання офіціаліста конкретизує, зокрема, намір цілковитої зміни заселення новоорганізованої, як випадало би з цього здогадуватися, центральної частини міста, рішення про яку уже вироблено раніше: «Chałupki chłopskie czy z Szumska na wieś Waskowce albo Prykowce rugować^{17*}, a miejsca podług ulic odmierzone mieszczanom y rzemieśnikom chrześcianom czy rozdawać, oraz w Rynku kiedy się trafi chrześcianin z domem wiezdnym czy ma między żydzi mieścić się». Княжа резолюція з відповідного приводу виглядає так: «Kiedy niektórzy zechcą wynieść na wieś, pozwolij. Innym zaś za wałem wolno lokować. Chrześcian także kiedy zechcą w Rynku mieścić się, dozwołij tego»¹⁸.

Дальші істотні деталі зберегло наступне прохання: «Punkt jeden do kontraktu Szumskiego, a potrzebny barzo, wymawiają sobie, żeby niż staną domy, ten dom, co poszrud miasta teraz stoi, ma się przeniesić, tym arendarzom do szynku był przydany kto kontraktu

¹⁵ Ibidem. S. 559–560.

¹⁶ Про цю поїздку див. у цитованому «календарі»: AGAD AR. Zesp. 354. Dz. VI. Sygn. II-80a. S. 1515–1516. Пор. також вчинені під час цієї подорожі розпорядження: Ibidem. Dz. XXIX. Sygn. 5. S. 572–624. 15 серпня князь уже перебував на зворотній дорозі в Олиці: Ibidem. S. 636.

¹⁷ Віддалити (старопольськ.).

¹⁸ AGAD AR. Dz. XXV. Sygn. 3635IV. S. 158.

otrzyma kiedy sami szumscy niechcą, bo bez tego arendarz tam siedzieć nie może, także y o winnice, co można bendzie im pozwolić, bo ten żyd ma drugi dom stary. Ratusz jak się taraz nowo zaczął budować, którego w tym domu mieszka, niech by na czas te łaskę uczynił y wygodę skarbowi kiedy się podiąć niechce na arendę»¹⁹. Йдеться про призначення орендарського будинку посеред міста, який згодом повинні були перенести на інше місце, для шинку на час, поки не з'явиться міська забудова й дотеперішній орендар, оскільки він не мав би наміру надалі продовжувати оренду, повинен був перенестися до іншого, власного будинку. Згаданий орендарський будинок²⁰ ніби заміщував собою звичну міську ратушу, яку — справжню нову — за вміщенням тут свідченням, щойно розпочали будувати.

Наведений фрагмент зберіг унікальні відомості до історії Шумська середини століття та його архітектурного перепланування. Насамперед, йдеться про виділення Ринкової площі, давніше присутньої (на неї вказує згаданий орендарський будинок, «со rozszud miasta teraz stoi»), проте, правдоподібно, позбавленої регулярного, впорядкованого характеру. Тому Ринок разом з вулицями, наскільки випадало би здогадуватися на підставі наведених скупих і тільки посередніх відсилань, повинні були розпланувати заново. Про проведення відповідних заходів конкретних відомостей немає, відсутні також вказівки щодо того, як скоро при цьому виготовлений план потрапив до князя. Принаймні, перед 3 листопада того ж року управитель доносить, скаржачись на звичне — судячи з наявних відомостей відповідного приводу — затягування як робіт, так і прийняття рішень: «Delineacyi Szumska dotąd nie odebrałem, ktore potrzebne iest dla Żydów aby wiedzieli place swoje, a to by przyznać trzeba poki teraz zima nie nastąpiła». У відповідь зазначеного дня князь відписав: «Odsyłam teraz, podług której rozporządź wszystko w[asz] m[ości] pan»²¹.

¹⁹ AGAD AR. Dz. XXV. Sygn. 3635IV. S. 162.

²⁰ В інвентарі міста вцілів початковий фрагмент його опису: «Dom skarbowy wiezdy z drzewa tartego gątami pobity, dach reparacyi potrzebuie, do niego wrot z deszczek na biegunach dwie, od Rynku na prawey stronie izba z komorką, do której drzwi z Rynku na zawiasach, z sieni 2-gie także, w niej piec zielony, komin murowany na dach wywiedziony, okien 4-ry z okiennicami 3-ma z kwaternami y taflami potłuczonymi do reparacyi, ław dwie, drzwi do komorki na zawiasach z zaszczepką z skoblami żelazn[emi] y drzwi na tył także. Naprzeciwko izba 2-ga także z 2-ma komorkami, do niej drzwi na zawiasach z kłamką żelazną, w niej piec zielony, komin z gliny lepiony z piecem piekarskim, okien cztery tafłowych z 2-ma kwaternami, stoł ieden, zydel ieden y ław dwie. Z izby do komorki...»: НИАБ Р. Ф. 694. Воп. 4. Адз. захав. 1851. Л. 251.

²¹ AGAD AR. Dz. XXV. Sygn. 3635IV. S. 171.

План міста, який спорядив згаданий Лінден, виявився, однак, не зовсім придатним для роботи з ним. З цього приводу управитель доносить: «Szumska z tego abrysu nie mogłem potrafić rozmierzyć z racyi że nie dołożył ani gradusu, kturym brał, o co by mieysca było, bo się ten pokaże, ale o łokci w szerokości ulic Rynku, gdyż położył fusy decimal, kturych ia niewiem, aż teraz do [jego mości] p[ana] Knafusa ziechałem żeby mi wyexplikował, ale to się na wiosnę nastąpi ile kiedy Żydz z ochota zasiedli y przytaili się nie czyniąc żadney odezwy o płace»²². Як видно, на початок листопада обміри було виготовлено. Проте при цьому подано недокладні виміри, до того ж, ще й у системі, якої сам управитель не знав, внаслідок чого вдавався за консультацією до княжого інженера паркової архітектури Давида Кнакфуса. У результаті розмірнення території самого міста змушені були перенести на весну наступного, 1747 р. й управитель тішився, що спроваджені жиди не домагаються призначених їм місць на забудову уже зараз.

Водночас робилися заходи й щодо майбутнього будівництва конкретних об'єктів. З цього приводу управитель доносить князеві: «Strycharz do palenia cegły na klasztor szumski nayduie tenże sam, co w Ołyce mieyską cegelnię trzymał, a teraz tam syna na maysterstwie zostawił y tu chce drugą cegelnię tymże zwyczajem jak wole założyć y kontrakt pokazywał j[asnie] o[świeconej] w[aszej] x[iążęcej] m[ości]ci dokaz ustawy na talar bity tysiąc, tylko szopa iedna ze skarbu ma być mu postawiona. Kturego dla ufundowania podług woli pańskiej ordynuię z tymże kontraktem do j[asnie] o[świeconego] w[aszej] x[iążęcej] m[ości]ci pana y dobro[dzie]ja y naznaczenia zkond na ten expens kiedyby zaraz potrzeba zaczynać będzie, pieniądze ordynowane y dane. Na co pretenduię od wykopania jamy na piec sto tysięczny z[łoty]ch 50»²³. Це повідомлення пропонує важливий причинок до сприйняття ширшого контексту будівельної активності в оточенні князя М. К. Радивиля. Йдеться про осілого в Олиці майстра, орендаря міської цегельні, що забезпечував місцеві потреби в цеглі, який, залишивши там дорослого сина, взявся налагодити виробництво цегли для майбутніх будівельних робіт у Шумську, на що вже мав підписаний контракт. Працюючи у якнайтіснішому контакті із господарем, він мав отримати коштом власника одну стодолу для цегли, а все інше необхідне повинен був забезпечити сам. Йшлося про випалення цегли на будівництво шумського монастиря францисканців. У продовженні управитель писав: «Ale by mi się zdało żeby tu ne tak wielki piec

²² Ibidem. S. 179.

²³ Ibidem. S. 163. Там же вміщено розпорядження й щодо окремих видатків на п'єц для випалення цегли та стодолу над ним для її просушування.

stawiać na te fabrykę klasztorną Szumską, dość by było jednej szopy z piecem na 30 tysięcy. Chyba by na dalsze fabryki j[asnie] o[świecony] w[asza] x[iążęca m[os]ć pan y do[bro]dziew chciał za iednym razem te strukture ufundować, a teraz za złotych trzysta albo czterysta, to by sporządził wszystko. W czym informacyi czekam»²⁴. Безперечно, справді малося на увазі забезпечення й інших планованих у новопридбаному місті робіт. Князь не відповідав, тлумачачись зайнятістю, й управитель 3 листопада доносив про гашення вапна, неясність з випаленням цегли, оскільки відісланий до князя для з'ясування належних умов майстер не повернувся з Олики. Як виявилось, за той час: «Szope iuż jich m[os]c x[ię]ża franciszkanie zaczęli drzewo prokurowanemi od parafian podwodami sprowadzaią y trochę ludzmi postawią y pokryią, która ledwo nie stanie przed s[wię]tym Michałem ze wszystkim, tylko z tym co daley czynić rezolucyi j[asnie] o[świeconego] w[aszej] x[iążę]cey m[os]ci pana dobro[dzie]ia wyglądam»²⁵. У відповідь надійшло розпорядження, з огляду на наближення недалекої зими, готувати матеріали й очікувати дальших вказівок з майбутнім прибуттям князя²⁶. За інформацією від 23 листопада «Wapna sto osmak rochmanowskich wsypano do jamy w zamku szumskim przed święty, drugi piec taki y trzeci, co wyniesie tyła jak beczek wileńskich, bo osmaka równa 120 garcy lwowskich maiąca»²⁷. Отже, йшлося про майбутні будівельні роботи і в замку на місті зазначеної «мізерної» резиденції. Наведений запис дає підстави відносити їх початок, щонайраніше, до наступного, 1748 р.

Впроваджену планувальну структуру, як уже зазначено, поєднано з подальшим «переплануванням» на рівні самих господарів-поселенців. Тогочасний Шумськ як невелике містечко, правдоподібно, мало чим відрізнявся від тодішніх більших сіл. Волею власника сільські господарства з міста (бодай частково) повинні були бути переміщені до сусідніх сільських поселень, коли б самі господарі цьому не противилися, або, принаймні, поза міський вал, на передмістя. Вивільнені на такий спосіб місця при новорозпланованих вулицях призначалися для новоприбулих поселенців. Перше з наведених запитань до князя М. К. Радивиля однозначно стверджує, нібито йшлося винятково про жидів, хоча наступне у відповідному контексті відкликається лише до

міщан та ремісників з-поміж християн. Однак з другого запитання цілком виразно впливає рішення заселити Ринкову площу з найближчою околицею, насамперед, жидами. Хоча, як випадає здогадуватися, при давнішій площі мали знаходитися якісь заїжджі корчми з господарями-християнами. На запитання, як з ними чинити, князь виразив згоду залишити їх поміж майбутнім, прийшлим жидівським населенням. Цей факт пропонує важливий причинок до демографічної ситуації середини століття, проте він виходить поза тематику власне архітектурно-будівельну.

Ці принагідного характеру матеріали про трансформацію міської забудови Шумська та зміни в заселенні з переходом міста у власність князя М. К. Радивиля — унікальний приклад з містобудівельної практики Волині свого часу. Він розкриває засвідчені, насамперед, у писемних джерелах важливі аспекти архітектурної традиції регіону, надто скромно відображені в реальному розплануванні й зовсім не відображені автентичною забудовою, оскільки така давно перестала існувати. З цього огляду публіковані скромні джерельні перекази шумського походження вказують на один з істотних, не засвідчених в інший спосіб аспектів містобудівельної історії регіону.

Відзначена «мізерність» самої перейнятої від попередніх власників резиденції, звісно, не задовольняла князя, який репрезентував зовсім інший рівень як потреб, так і можливостей. Акурат у цей час велася, зокрема, докорінна перебудова замку головної волинської резиденції Радивилів — в Олиці²⁸, зводився унікальний ансамбль забудови на острові посеред озера в селі Цумань²⁹ (тепер Ківерцівський р-н Волинської обл.), перебудовано дерев'яний палац у Львові³⁰. Спорудження нового палацу в Шумську вписувалося до цих широко закроених заходів³¹ як їх окремий важливий акцент,

²⁸ Найдокладніші відомості про тогочасні будівельні роботи див.: Александрович В. Перебудова олицької резиденції у 30–40-х роках XVIII століття // АСВ. 36. наук. праць. Рівне, 2016. Вип. 5. С. 7–14.

²⁹ Коротко про цю маловідому досі резиденцію див.: Александрович В. Радзивілі... С. 67–68.

³⁰ Найдокладніше про нього див.: Александрович В. Інвентар львівського палацу Радивилів 1747 року та опис львівської Радивилівської юридики 1755 року // Записки Наукового товариства імені Шевченка. Львів, 2008. Т. 255: Праці Комісії архітектури та містобудування. С. 515–554.

³¹ Окремі з них через втрату джерел здатні залишатися невідомими. Так, наприклад, 11 березня 1754 р. серед інших планованих заходів у волинських та позаволинських маєтностях князь розпорядився: «w pałacu Białokrynickim aby dolna condignacya według rozkazania mego zasklepiona była w tym roku przykazą [комісари дїбр]», див.: AGAD AR. Zesp. 354. Dz. XXIX. Sygn. 7. S. 624. Про відбудову та перебудову численних палаців побіжно згадано в: Баженова О. Радзивилловский Несвиж. С. 100.

²⁴ AGAD AR. Dz. XXV. Sygn. 3635IV. S. 164.

²⁵ Ibidem. S. 168. Спорудження монастирського комплексу теж розтягнулося на триваліший час. Принаймні, ще 1 січня 1758 р. князь розпорядився виплатити шумському гвардієвцю на відповідні цілі 1000 золотих: Александрович В. Волинські та поза волинські нотатки... С. 59.

²⁶ AGAD AR. Dz. XXV. Sygn. 3635IV. S. 164.

²⁷ Ibidem. S. 180. Наведений виклад мір — цінний причинок до української метрології відповідного часу.

покликаний, водночас, ще й також утвердити ново-придбане володіння у власності князя.

Як і до перепланування міста, відомостей до спорудження нового палацу на місці перейнятого від попередніх власників згаданого «мізерного» розшукано теж небагато, причому всі актуально доступні не стосуються безпосередньо самого будівництва й мають винятково принагідний характер. З них, зокрема, впливає зайнятість на роботах у 1754 р. чинного на службі в князя знаного архітектора Августина Рошкевича³². Чинячи 11 березня зазначеного року розпорядження щодо волинських та інших маєтностей, князь, зокрема, вказав: «fabryka w Szumsku aby według uczynionej dyspozycyi moiej u podpisanych punktach p[anu] Augustynowi Roszkiewiczowi była kontynuowana u ро́спieszа namосно dalece obliquatur^{33*} ich mm[о́сцие] pp[анowie] komisarze»³⁴. Хоча сама «фабрика» при цьому не названа, вибираючи між костьолом з монастирем францисканців та замком, перевагу випадало б віддати останньому. Принаймні, щойно наприкінці 1755 р. князь 14 грудня віднотував у «календарі»: «W Szumsku mszy Ś[więtey] słuchałem w powym pałacu już dwa pokoie skązione murowanym» й наступного дня: «iam był w Szumsku w fabryce, różnem czynił dyspozycye»³⁵. Перший з наведених записів вказує на завершення споруди в загальних рисах на кінець 1755 р. й викінчення двох кімнат, другий стверджує продовження робіт. Згаданий А. Рошкевич засвідчений на завершальному етапі праць над палацом як одинокий задокументований при спорудженні шумської резиденції будівничий. Чи був він його архітектором, чи тільки реалізував уже готовий проект — гадати годі.

Тільки в записі від 16 жовтня 1759 р. в «календарі» йдеться про ночівлю князя «w zamku powowymurowanym»³⁶, яким, ніби, підсумовано завершення робіт. Оскільки вони, як зазначено, могли початися уже 1748 р., з огляду на, радше, скромніший характер та розміри шумської резиденції, їх випадало би визнати достатньо довготривалими, що, як переконують опрацьовані досі докумен-

тальні матеріали, для княжого будівництва було явищем цілком звичним.

Стан новоспорудженої резиденції засвідчено в укладеному 15 березня наступного, 1760 р. інвентарі Шумського ключа маєтків князя М. К. Радивиля. Сам документ зберігся без початку і з досить численними різнорідними втратами, які, іноді, унеможливають не тільки відчитання, а й належне розуміння окремих фрагментів віднайденого тексту. Очевидно, це одна з копій укладеного тоді інвентарю. Згідно із запровадженням у маєтностях князя порядком, опис споряджався в двох примірниках, один з яких залишався на місці, інший призначався для головного архіву на замку в Несвіжі³⁷. Випадало би прийняти, що виявлено, власне, несвізький примірник.

Через уже відзначені втрати тексту, опис зберігся, зокрема, без початку. Згідно з ним, відповідно до інших свідчень уже новішої літератури³⁸, палац займав територію при одній зі сторін Ринкової площі. Як випадає здогадуватися, таке його розміщення передбачило згадане перепланування Шумська, при якому для резиденції відведено чималу територію. Докладний аналіз тексту переконує також у залишенні й подальшому функціонуванні у її складі — цілком чи перебудованими — окремих елементів забудови з часів попередніх власників.

Сам палац зі сторони Ринку попереджували симетрично розставлені офіцини (флігелі) прусського муру (фахверкові). Він здатний сприйматися однією з прикметних особливостей будівельної культури в їхньому колі, як і, водночас, — ширшому контексті. Проте, через характер нетривкого за самою природою виконання, згодом відповідні споруди повсюдно втрачено (давні приклади такої забудови в Україні нині відомі винятково за джерельними переказами), внаслідок цього архівні матеріали виявляються єдиним актуально доступним реальним слідом по них.

Поодинокі скромнішого характеру будинки були розплановані за давнім принципом «хати на дві половини». До рідкісних особливостей їх облаштування належить не відзначене в опрацьованих досі достатньо численних волинських інвентарях «ściel u belki drewniane z okowa» як унікальна складова офіцин шумської резиденції. За ними ліворуч знаходилася не описана докладніше каплиця святого Стефана. Оскільки далі каплиця зафіксована також і в палаці, наявність цієї іншої, поза ним, випадало би пояснити не інакше, як її походжен-

³² AGAD AR. Dz. XXIX. Sygn. 7. S. 546.

³³ *Зобов'язані (з лат.).

³⁴ Ibidem. S. 624. Запис у цілком довільному перекладі з цілковитим перекрученням реальної наведеної у ньому ситуації навела: Баженова О. Радзивилловский Несвиж. С. 54 («Фабрика (т.е. здание) в Шумске, согласно распоряжения пана архитектора Августина Рошковича, подписанных (sic!) мной, должна быть продолжена»). У трактуванні авторки це «приказ о строительстве дворца в Шумске»: Там же. 17 березня князь видав розпорядження у справі боргу зайнятого при шумській «фабриці» цегельного майстра Яна: AGAD AR. Dz. XXIX. Sygn. 7. S. 628–629.

³⁵ AGAD AR. Dz. VI. Sygn. II-80a. S. 2026.

³⁶ Ibidem. S. 2246.

³⁷ Коротко про цю практику див.: Інвентарі Олицького замку XVII–XVIII ст. / Зібрав і підготував до друку Володимир Александрович. Луцьк, 2007. С. 10; Александрович В. Інвентар... С. 520.

³⁸ Сендульський А. Местечко Шумск... С. 99; Stecki T. Wołyń... S. 511; Szumsk. S. 77.

ням з ансамблю давнішої забудови, від часів попередніх власників. Хоча сама наявність в одній, до того ж, — стосовно скромнішій резиденції двох каплиць — явище, звісно, рідкісне. Побіжно відзначене влаштування самої будівлі «*pod daszkciem gątownym*» здатне вказати на незначніші розміри. Там же осторонь подані ще також дві невеликі стайні.

Як випадає здогадуватися на підставі опису, тільки після цього знаходився дерев'яний міст через рів і між валами — інша так само дерев'яна брама з двома кімнатами обабіч, з яких у правій було виділено окреме приміщення для охорони, а лівій — немало несподівано для загальнопоширеної практики — влаштовано піч для випікання хліба: вона звично знаходилася в господарській забудові житлового призначення. За брамою праворуч у валі зроблено мурований льох й за ним — грядка для італійського городу, над ставом висаджена грабиною. Йдеться, власне, про город для різної, як нотували в тогочасних інвентарях, «*włoszczyznu*». Від брами на подвір'я провадив ще один міст через рів, за яким праворуч знаходилася мурована кухня з вогнищем посередині й чотирма п'єциками. За кухнею стояли ще одні офіцини, муровані (відповідний текст пошкоджено, але висновок про їх характер підтверджує пізніша згадка про «інші» муровані офіцини — див. далі) з прибудованою до них комірчиною, так само розплановані як «хата на дві половини». Згідно з описом окремих приміщень, серед яких обабіч фігурують також «гардероби», вони мали складніше планування. Ліворуч від другого мосту штахети як би провадили до окремого мурованого будинку креденсу, так само розпланованого на ускладненому плані «хати на дві половини». Від нього інші штахети простягалися до ще одного, також мурованого будинку офіцин аналогічного розпланування.

Від цих других офіцин ще інші штахети тягнулися уже до мурованого палацу під гонтами «*o czterech apartamentach*» з кам'яними сходами від подвір'я, над якими вміщено «*insygnia malowane*». Під ними випадало би вбачати герб власника³⁹, проте де саме конкретно його намальовано — незмінно достатньо лаконічний щодо деталей опис не подає. Над входними дверима звично, як і в інших спорудах оглянутої забудови, знаходилося вікно, тільки тут воно було напівкруглим. Сіни за дверима мали мальовану стелю, проте характеру самого малювання теж не відзначено. Навпроти сіней влаштовано великий мальований зал (про само малювання теж нічого не сказано) з чотирма чималими двоярусними вікнами,

у згаданих перебудованих тоді резиденціях знаними також з опису великого залу львівського палацу⁴⁰. Над входними дверима вміщено герб князів Радивилів, проте як його зроблено — знову не зазначено. З іншого оздоблення цього залу вказано два портрети. Особи портретованих дає змогу встановити фрагмент пізнішого недатованого інвентарю замку, згідно з яким це зображення самого князя М. К. Радивиля та його першої дружини Уршулі з князів Вишневецьких⁴¹. З облаштування варто окремо відзначити ще 8 дзеркал⁴². Із залу двері провадили до каплиці з вівтарем архангела Михайла — патрона князя, про яку теж докладніше не сказано нічого. У ідальні над дверима відзначено два десюдепорти «з мальованими особами», та два «видертих», що для новозакінченого палацу сприймається несподіваним. Далі в описі першого апартаменту подана в такому ж контексті «*alkowa iedna z ekspresyą osob malowanych sztuka iedna oddarta niemasz*». Як і раніше, характер самого малювання з наведеного надто лаконічного викладу зрозуміти складно. Це стосується й аналогічного відзначення в одному з покоїв над дверима картин «*z ekspresyą malowaną sztuka iedna oddarta*», а в алькові при ньому стеля, як вказано, вже потребувала направи. Після цього йдеться про другий апартамент з одним наріжним покоем та альковом «*z ekspresyą malowaną osob sztuka iedna nade drzwiami*». Третій апартамент з трьома покоями знаходився на другому поверсі. Перший з них теж мав «*komin szafiasty z ekspresyą osob malowanych sztuk dwie, iedna naddarta, a 3-cia ze wszystkim oddarta*», а другий — «*z ekspresyą osob małą sztuka iedna y dwie oddartych niemasz*». У четвертому покої з альковом також присутній «*komin takijże z ekspresyą osob malowa[nych] sztuka iedna*». Далі в збереженому із найбільшими втратами тексту описі окремого покою також відзначено «*y osob z ekspresyą sztuka iedna*». Усередині всі ці покої «*szpalerami na plotnie malowanemi obite*» й таке їх оздоблення виявляється однією з найважливіших прикмет інтер'єрів палацу. Як підказують опубліковані досі матеріали радивилівського архіву, йдеться про продукцію малярів, зайнятих на княжій службі. Зокрема, збереглися відомості про роботу над таким мальованим обиттям зеленого кольору малярів Казімежа Лютницького, Михайла Скрицького з Жовкви та Станіслава Міколаєвського (1746)⁴³. Очевидно, його використання тільки входило в моду,

⁴⁰ Александрович В. Інвентар... С. 532.

⁴¹ Записані як портрети «*j[asnie]o[świec]o[nych] xiążąt hh[etmanów] ww[ielkiego] x[ięstwa] Litt[ewskiego]*»: НИАБ Р. Ф. 694. Воп. 4. Адз. захов. 1851. Л. 387.

⁴² Так само присутні у великій залі львівського палацу: Александрович В. Інвентар... С. 548.

⁴³ Баженова О. Радзивилловский Несвиж. С. 81–82.

³⁹ У львівському палаці його намальовано на «фаціятці» над воротами: Александрович В. Інвентар... С. 532.

бо серед майна Олицького замку в Інвентарі 1755 р. воно відзначено тільки двічі⁴⁴.

За палацом знаходилася ще також кузня — так само пруського муру.

Наведений виклад найважливіших актуально доступних відомостей, здатних характеризувати шумську резиденцію князя М. К. Радивиля, вказує на неї як традиційний для все ще мало опрацьованого резиденційного будівництва Волині⁴⁵ комплекс окремих будинків різного призначення на чолі з центральним палацом⁴⁶. Причому, наявність декількох флігелів здатна вказати на якусь особливу роль поєднання поодиноких самостійних споруд у забудові шумської резиденції. За цим навіть здатний приховуватися певний своєрідний момент історії архітектурного ансамблю, не відзначений поміж розшуканих досі джерел, найправдоподібніше, виведений від давнішої будівельної традиції. Споруджений у самій середині століття шумський ансамбль у найважливіших його частинах водночас віддзеркалює не тільки окремі історичні особливості місцевої практики, а й властиві даній конкретній епосі актуальні тенденції їх трактування.

Найпоказовішою з них сприймається влаштування головного залу з чотирма великими вікнами на всю стіну, присутність яких відображає актуальні тенденції резиденційної архітектури. Відповідно нові підходи домінують так само і в облаштуванні інтер'єрів. На них вказує присутність у всіх приміщеннях згаданого мальованого полотняного обиття стін. В Олицькому замку його, наприклад, як зазначалося, фіксує інвентар щойно 1755 р. У львівському палаці за інвентарем 1747 р. воно описане тільки в двох кімнатах, проте дещо докладніше, із зазначенням іконографії. У першому випадку: «Obicia płociennego koło ścian na dnie zielonym w kolumny złote, koruny i kwiaty malowanego» в іншому — «obicia płociennego koło ścian na dnie blenkitnym w osobki i kwiaty malowanego z obszlagami srebrnymi brytów siedmnaście, nade drzwiami takiegoż kawałków pięć»⁴⁷. В останньому випадку, як свідчить завершення наведеної фрази, той же матеріал застосовано ще

й у десюдепортах, хоча звично інвентарі відзначають на цьому місці картини. Інвентар львівського палацу 1755 р. при описі поодиноких приміщень подає: «Ta salka cała wybita obiciem na płutnie różnych drew malowanym» «obiciem na płutnie różnych drew malowanym cała wybita», «obbiciem różnych drew na płotnie u kolumn malowanych cała obbita»⁴⁸.

Вимовною є також відсутність в парадних приміщеннях картин за винятком декількох десюдепортів та не зовсім докладно описаних малярських композицій над камінами, в частині інтер'єрів на час укладення інвентарю вже пошкоджених, а почасти й знищених. Не зафіксовано в них й характерних для давніших магнатських резиденцій портретів власників, представників родини, споріднених осіб й монархів. Одинокий виняток пропонує пара портретів князя та його дружини. Безперечно, в цьому теж випадає вбачати одну з притаманних епосі актуальних тенденцій, знаних, зокрема, також з тогочасного ж дерев'яного львівського палацу, у якому, за наявними відомостями, так само знаходилося обмаль картин — їх відзначено винятково в десюдепортах⁴⁹.

З огляду відзначеного комплексу особливостей, шумська резиденція князя М. К. Радивиля належить до показових прикладів у колі скромніших нових садиб еліт Волині середини XVIII ст. Вона очевидно поступається найголовнішим магнатським резиденціям на чолі з перебудованим у 40–50-х роках замком в Олиці та ненабагато старшим у Вишнівці з 1730-х років⁵⁰. Проте водночас шумська забудова непалацового характеру належить до помітних явищ архітектурного досвіду Волині середини століття. Потребу в ній, мабуть, визначила наявність у відповідному регіоні розлогого Рохманівського ключа маєтків М. К. Радивиля при відсутності в самому Рохманові належного місця, придатного для затримання у ньому під час безперервних роз'їздів князя володіннями. Віднайдені інвентарі рохманівського двору першої половини — середини століття вказують на наявність тут окремого «панського будинку», проте скромнішого, нерезиденційного характеру⁵¹. Чому було вибрано саме Шумськ —

⁴⁴ Інвентарі... С. 146.

⁴⁵ Знаний короткий його огляд (Ковальчик Є. Пізньобароккові магнатські резиденції на Волині та Львівщині // Українське барокко та європейський контекст. Київ, 1991. С. 50–63; Ejustdem. Rezydencje późnobarokowe na Wołyniu // Przegląd Wschodni. Warszawa, 1997. Т. 4, zes. 1. С. 25–73) заснований, здебільшого, на давнішій літературі, за жанром узагальнюючий, і, водночас, надто загальний за викладом, через обраний підхід так само надто скромно вдається до докладніших відомостей до історії поодиноких резиденцій.

⁴⁶ Такий ансамбль в його історичному розвитку упродовж другої половини XVII–XVIII ст. добре засвідчують опубліковані описи замку в Олиці: Інвентарі...

⁴⁷ Александрович В. Інвентар... С. 532, 534.

⁴⁸ Там само. С. 548.

⁴⁹ Там само. С. 525.

⁵⁰ Добірку його вибраних інвентарів рухомих речей див.: Betlej A., Dworzak A., Markiewicz A. Pałac w Wiśniowcu w świetle inwentarzy staropolskich (Materiały do dziejów kultury i sztuki XVII i XVIII wieku. Т. 3 / Red. naukowa: A. Betlej). Kraków, 2016.

⁵¹ Див., зокрема: AGAD AR. Dz. XXV. Sygn. 3545. S. 5–6 (1745). У варшавській частині архіву Радивилів вціліла група інвентарів Рохманова починаючи від 1727 р.: Ibidem. Sygn. 3538/1. S. 2–5. Найпізніший з них належить до 1765 р.: Ibidem. Sygn. 3545. S. 1–2.

гадати непросто. Проте проведене цілковите пере-планування міста та влаштування з використанням певних елементів попередньої в ансамблі нової резиденції потенційно вказує на якусь особливу увагу власника до цього придбання. Зі свого боку, її підтверджує й розбудова місцевого францисканського монастиря, функціонування якого так само здатне було підвищувати статус Шумська.

Серед опрацьованих матеріалів віднайшлися також реєстри видатків й на пізнішу «фабрику» палацу, розпочату 3 травня 1783 р. Як видно із записаних конкретних витрат, тоді провадили дрібніший поточний ремонт. Вони стосувалися теслярських робіт при побитті даху, над якими працювали чотири мельники з одним челядником, мулярських робіт під наглядом майстра Яна Роціньського, та виплати п'ятьом мельникам за відновлення стель⁵². Тобто, йшлося про «рядовий» поточний ремонт головного об'єкту шумської резиденційної забудови через чверть століття після його завершення. Можливо, саме після цих робіт споряджено згаданий розшуканий у фрагменті її опис у недатованому інвентарі, де, зокрема, вказано: «Pałac murowany niedawno gątami kryty. W tym pałacu do pięciu pokojów są okna nowo porobione»⁵³. Ці відомості ще раз на конкретному матеріалі підтверджують ретельне ведення відповідної документації, яка тільки випадковим збігом обставин надзвичайно рідко зберігалася до нашого часу й так само нечасто досі викликала інтерес дослідників.

Шумський будівельний епізод, безперечно, пропонує один зі скромніших акцентів до історії багатой архітектурної спадщини Волині XVIII ст., проте водночас це одна з важливих і показових її сторінок, здатна на конкретному фактичному матеріалі вказати все ще надто мало відомі важливі регіональні аспекти традиції, її, здебільшого, безслідно загублені сторони, за браком джерел й водночас при відсутності належних зусиль з пошуку таких та опрацювання немало полишені досі поза полем зору. З цього огляду актуально доступні скромні документальні матеріали до будівництва в Шумську здатні вказати на все ще не використані можливості розбудови відповідного напряму джерельного аспекти історії архітектури давньої Волині.

Водночас вони відображають таке набагато скромніше за самою природою, проте з усіх оглядів варте уваги явище, яким стали будівельні роботи в численних волинських — і не тільки волинських — маєтках князя М. К. Радивиля в 40–50-х роках XVIII ст. Вони важливі не тільки як окремі

самостійний аспект будівельної традиції, а й з огляду на певні специфічні сторони самої організації та проведення, здатні немало виділити їх на тлі звичної практики свого часу. Князь не схильний був залучати до робіт в українських маєтках «дорогих» іноземних майстрів й постаті на зразок Паоло Фонтани, зайнятого в службі великого литовського маршалка, князя Павла Кароля Сангушка⁵⁴, в його оточенні очікувати марно. Нерідко виручаючись скромнішого рівня і значення місцевими кадрами, перекидаючи їх поміж поодинокими резиденціями у Варшаві і Гродно, на Підляшші, в Білорусі та на теренах Правобережної України⁵⁵, М. К. Радивил розгорнув, зокрема, у волинських маєтках та навколо певних протегованих на теренах Волині сакральних об'єктів поза ними донедавна майже не опрацьовану чималу будівельну активність, яка виступає однією з прикметних особливостей місцевої культурної ситуації епохи, до якої в родинному архіві збереглося немало не тільки вартісних, а й, водночас, рідкісних для українського Правобережжя відомостей.

Викладений на підставі розшуканих небагатих відомостей шумський епізод дотепер залишався, практично, цілковито поза полем зору. Відкриття і впровадження до наукового вжитку публікованих джерельних переказів до місцевої будівельної історії у середині XVIII ст. здатне стати не тільки помітним на тлі актуального надто скромного стану уявлень про архітектурний досвід Шумська та — на його прикладі — відповідний аспект будівельної традиції Волині загалом. Не меншою мірою — це ще також важливий причиною до званої поки з винятково обмеженої кількості, здебільшого, випадково впроваджених донедавна наукового вжитку фактів архітектурної сторони мистецького досвіду відповідного регіону Волині. Пропоновані джерельні перекази дають важливий і яскравий приклад того, як архівні пошуки дають змогу істотно поповнити все ще надто скупий фонд документальних матеріалів до однієї з важливих сторін архітектурної практики Волині на одному з усе ще й надалі надто скромно опрацьованому під науковим оглядом важливих етапів її внутрішньої еволюції.

⁵⁴ Найдокладніше про цього визначного італійського будівничого див.: Skrabski J. Paolo Fontana nadworny architekt Sanguszków. Tarnów, 2007.

⁵⁵ На прикладі малярів це явище досі найдокладніше показала: Баженова О. Радзивилловский Несвиж. С. 66–99. Окремі ширші матеріали стосовно українських теренів див. також: Александрович В. Инвентар... С. 523; Його ж. Пребудова... С. 10–12.

⁵² НИАБ Р. Ф. 694. Воп. 4. Адз. зах. 1851. Л. 36–38 об.

⁵³ Там сама. Л. 386–387.

ДОКУМЕНТ

1760, березня 15⁵⁶. Шумськ. —

Опис шумської резиденції великого литовського гетьмана, князя М. К. Радивиля в інвентарі Шумського ключа маєтків.

[Opisa]nie⁵⁷ pałacu szumskiego.

[...] z miasta od Rynku officyny po obu stronach murem pruskim [...]wowane, gętami pobite, wprawo drzwi do sieni na zawiasach z zaszczepeką [y h]aczykiem y skoblami żelaznymi, nad któremi okienko. Naprzeciwo drzwi drugie na tył zabite na zawiasach z haczykami 2-ma y skoblami żelazne[mi]. Z sieni po lewey ręce izba z alkierzem, do której drzwi na zawiasach z klamką, haczykiem y skoblami żelaznymi, okien trzy tafłowych nowych otwieraiących okowanych z przęciem na zawiasach y z haczykami żelaznymi, piec zielony, komin szafiasty murowany nad dach wywiedziony, posadzka ceglana, ściel y belki drewniane z okową, stoł kwadrasty ieden, szafa kątowa wdole okowana z zaszczepeką na zawiasach. Z izby do alkierza drzwi zabite na zawiasach z zaszczepeką z skoblami, posadzka, ściel y okien dwie takichże z okową, kominiek murowany, z alkierza drzwi do sieni także na zawiasach z haczykiem y skoblami żelaznymi, okiennic koło okien izby y alkierza na zawiasach z łancuszkami pięć. Ex opposito izba 2-ga także z alkierzem, piecem, kominem nad dach wywiedzionym y 2-gim, w alkierzu drzwi do izby z haczykiem, do alkierza z zaszczepeką skoblami na zawiasach, okien w izbie trzy, w alkierzu dwie takichże okowanych iako y w pierwszey izbie, u nich okienek cztery takichże, posadzka y ściel także. Drzwi z alkierza do sieni z haczykiem na zawiasach, w sieni na gorze schowanie z drzwiczkami, zaszczepeką żelazną. Po drugiey stronie w lewo officyny 2-gie. Wchodząc do sieni, drzwi z zaszczepeką na zawiasach, w których gorą wyłomany deszki kawał, nad któremi okienko, naprzeciw drzwi 2-gie na tył na zawiasach żelaz[nych]. Z sieni wprawą izba z alkierzami 2-ma, do niey drzwi z zaszczepeką na zawiasach, w niey okien 3 nawpuł otwieraiących na zawiasach z haczykiem y koblami żelazne[mi] bez okiennic, piec zielony, komin szafiasty murowany nad dach wywiedziony, podłoga z tarcic y ściel. Z izby do alkierzów drzwi dwoie na zawiasach, w nich okien dwie takichże okowanych bez okiennic, kominiek murowany, podłoga w iednym tylko, do sieni drzwi także na zawiasach. Ex opposito izba 2-ga także z 2-ma alkierzami, oknami, piecem, kominem, podłogą y ścielą takąż, do alkierzów drzwi niemasz, a do izby na zawiasach z sieni z skoblem iednym. Z alkie-

rzyka do sieni drzwi na zawiasach, u okien okiennic cztery na zawiasach y krukach żelaznych, u iedney deska wyłamana o piąta okiennica w izbie. Za tymiż officynami po lewey stronie kaplica ś[więtego] Stefana pod daszkiem gętowym. Po teyże stronie na boku stajen dwie lepionych, iedna słomą ukryta, a 2-ga nie, y żłob u jedney po iedney stronie, drzwi do jedney z drągiem y zaszczepeką żelazną do zamykania, a do 2-giey wywalone. Z przyjazdu most przez fosę do bramy z poręczami balasowemi między wałem, brama drewniana gętami pobita, do niey drzwi podwoyne w gorze na kunach żelaznych, w niey po prawey stronie wschody na gorę dla schowania y drzwi z zaszczepeką y skoblami żelaznymi. Po teyże stronie drzwi do izby na zawiasach z klamką, haczykiem, skoblami żelaznymi, w niey piec szary y kominiek murowany na dach wywiedziony, okien 2 tafłowych z okiennicami zasuwaniem, alkirzyk czyli kordygarda z drzwiczkami, połap y podłoga z tarcic. Ex opposito naprzeciwo izba z kordygardą 2-gą także z oknami bez okiennic, drzwiami, piecem, kominem z piecem piekarskim takiemiż. Wyszędłszy z bramy, sztachety po obu stronach do mostu z drzwiczkami takiemiż, które po prawey stronie wypadły, a po lewey na kunach w gorze z zaszczepeką żelazną. Po teyże stronie w wale loch murowany z szyją, do niego drzwi na zawiasach z zaszczepeką y skoblami żelaznymi, tamże planta na ogrod włoski założona ponad wodą grabiną wysadzana. Od bramy pisaney wieżdżaiąc na dziedziniec przez fossę 2-ge most 2-gi z poręczami balasowemi malowanemi gałkami na dziedziniec, po prawey stronie sztachety od mostu ku kuchni, kuchnia murowana z izba piekarską pod gętami, do niey drzwi dwoie podwoynych pierwsze z zaszczepeką, a 2-gie także z zaszczepeką y szpyrami na zawiasach żelaznych, w sionkach okno duże do izby piekarskiej, drzwi na zawiasach z zaszczepeką y klamką żelazną, w niey pieców piekarskich dwa z kominem murow[anym], okno iedno duże, w kuchni okien pięć, stolnic dużych dwie, pośrodku ognisko murowane z kominem nad dach wywiedzionym mur[owanym], po bokach piecyków przy tymże z kratkami żelazne[mi] 2, bez krutek 2 (Л. 250). Od kuchni do officyn sztakiety z drzwiczkami [...]niem[...mu]rowane pod gętami. Z dziedzińca wchodząc do sieni, drzwi fasowane [...] na zawiasach z zamkiem wewnętrznym żelaznym y szpyrami żelazne[mi] ... naprzeciwo drzwi pojedyncze z zaszczepeką na tył, gdzie komorka przybudowana za[...] y prewet z drzwiczkami. Z sieni wprawą izba, do niey drzwi podwoyne faso[wane] z zamkiem wewnątrz żelaznym na zawiasach y szpyrami żelaznymi, w niey piec [... zie] łony, komin murowany szafiasty nad dach wywiedziony, okien okowanych kwad[ra]stych tafłowych trzy z zakrętkami żelaznymi, posadzka ceglana. Alkowa ie[...] po obu stronach garderoby z drzwiczkami podwoyne-

⁵⁶ Датуюється за записом на с. 249.

⁵⁷ Тут і далі квадратні дужки відзначають втрати оригінального тексту, текст у дужках — реконструкція втраченого за змістом там, де така пропозиція була логічно можливою.

mi zasowanemi na zawiasach z szpyrami, zasuwkami y zakrętkami żelaznemi y okny 2-ma⁵⁸ y drzwi 3-cie z gardyroby poiedyncze od kuchni na zawiasach z zamkiem wewnętrznym żelaznym. Ex opposito naprzeciwko izba 2-ga takōż z alkowā, oknami, piecem, kominem, gardyrobami 2-ma z drzwiczkami y drzwiami z zamkiem takimże na zawiasach z szpyrami żelaznemi. Po lewey stronie od mostu pisanego sztachety do kredensu. Kredens murowany pod gātami, wchodząc, drzwi do sieni podwoyne z szpyrą iedną na zawiasach z zaszczepką y skoblami żelaznemi, naprzeciw okno iedno. W prawā izdebka z alkierzem, do niey drzwi na zawiasach z zaszczepką y skoblami żelaznemi, w niey okno kwadraste iedno okowane z zakrętkami żelaznemi, a 2-gie bez okowy, posadzka ceglana, komin murowany szafiasty y pułpieca zielonego, do alkierza drzwi takież na zawiasach żelazn[y]ch, w nim okien dwie tafłowych bez okowy, pułpieca tegoż y kominiek murowany do pierwszego dymu wyprowadzony nad dach. Do sieni drzwi takież na zawiasach z zaszczypkami, skoblami żelaznemi. Ex opposito naprzeciwko izdebka 2-ga taka z alkierzem, piecem, kominem iednym y 2-gim, posadzkā, oknami 4-ma kwadrastemi okowanemi z zakrętkami żelaznemi y drzwiami troyga na zawiasach z zaszczepką, haczykiem y kławkā żelazną u iednych. Od kredensu do officyny sztakiety z drzwiczkami, hakiem, z kunā y zaszczepką żelazną. Officyny 2-gie takież iako y pierwsze murowane na dziedzińcu pod gātami. Wchodząc do sieni, drzwi podwoyne fasowane z zamkiem wewnętrznym żelaznym y szpyrami iedną nadłamanā⁵⁹ na zawiasach, przeciwno na tył drzwi poiedyncze na zawiasach z haczykiem y skoblami żelaznemi. W lewā izba, do ktōrey drzwi poiedyncze na zawiasach z szpyrami bez zamku, w niey okien 3 kwadrastych okowanych na zawiasach z zakrętkami żelaznemi, piec zielony, komin murowany nad dach wywiedziony, posadzka ceglana y alkowa iedna, po obu stronach gardyroby z oknami takiemiż y drzwi u iedney podwoyne na zawiasach z zakrętkā, zasuwką żelaznemi, a w⁶⁰ drzwi niemasz. Ex opposito naprzeciwko 2-ga izba takaż z alkowā, piecem zielonym, kominem murowanym takimże, posadzkā ceglana, gardyrobami 2-ma z drzwiczkami podwoynemi bez zamku⁶¹, oknami pięciu takiemiż tudzież y drzwiczkami 2-ma podwoynemi u garderob na zawiasach z zakrętkami y zasuwkami żelaznemi. Od tych officyn sztakiety z drzwiczkami wplotemi ciągnō się do pałacu. Pałac murowany o czterech apartamentach pod gātami, do ktōrego od dziedzińca z przychodu gradusy kamienne, nad ktōre-

mi w gorze insygnia malowane. Wchodząc do sieni, drzwi podwoyne fasowane na zawiasach z szpyrami iedną nadłamanā⁶² y zamkiem wewnętrznym żelaznym, nad ktōremi okno puł okrągłe, w sieniach okien dwie fassowane okowane kwadrastych z zakrętkami żelaznemi y drzwi dwoie do izb na zawiasach. Sieni malowane w faciacie czyli suficie⁶³ pośrodku na latarnie kruczkōw 2, po prawey stronie wschodki do kaplicy. Z sieni nawprost pośrodku salla, do niey drzwi podwoyne fassowane z szpyrami na zawiasach żelaznych z zamkiem mosiężnym, nad ktōremi herb j[asnie] o[świeconych] x[ią]żat i[ch] m[ości]ci Radziwiłłōw, w niey okien cztery dużych tafłowych kwadrastych okowanych, nad tymiż mnieyszych w dorze 4-ry takichże z zakrętkami żelaznemi y perepet tafłowy z zamkiem żelaznym y szpyrami do puł długimi na zakrętkce żelaznemi, nad ktōrym okien 2 na wpuł otwieraiących. Nad nim gradusy ceglane z podworza. Tamże portretōw dwa, lustr osm, piecōw dwa murowanych, kominōw dwa szafiasty nad dach wywiedzionych. Po lewey stronie drzwi dwoie podwoynych na zawiasach fasowanych, u iednych z 2-ma szpyrami bez zamka, u 2-gich z iedną szpyrą y zamkiem mosiężnym, po prawey stronie drzwi ślepe. Salla intus malowana. Z tey na wschod drzwiczki nad drzwiami drzwiczki do kaplicy podwoyne na zawiasach z szpyrami. W kaplicy ołtarz z mensā ś[więtego] Michała Archanioła, w niey okien 3 nawpuł otwieraiących z zakrętkami żelaznemi y do wschod drzwi poiedyncze (Л. 250 об.) [...] żelaznemi. Z salli po prawey ręce na pier[...] pierwszy o dwoch pokojach y izbā stołowā, do ktōrey drzwi [...]ach fassowane z szpyrami żelaznemi y zamkiem mosiężnym. W nie z [...] osob malowanych sztuk nade drzwiami dwie, a dwie oddartych, płotna ma[lowanego] sztuk trzy, a dwie oddarto, komin szafiasty od dymu co w sali wywiedziony, piec [...]y y okien cztery kwadrastych okowanych z zakrętkami. Z tey izby wprost [...]salli pisaney drzwi takież na zawiasach z szpyrami żelaznemi y zamkiem mosiężnym do pokoju, w nim okien dwie takichże z okowā, pułpieca kafowego, komin murowany szafiasty nad dach wywiedziony, alkowa iedna z expresyā osob malowanych sztuka iedna oddarta niemasz, garderoba z oknem takimże iednym y drzwiami podwoynemi na zawiasach z szpyrami z zakrętkā y zasuwką żelazną. Po 2-giey stronie alkowy drzwi podwoyne takież z szpyrami, zasuwką y zakrętkā żelazną, perepet z szpyrami z oknem wgorze nawpuł otwieraiącym z zasuwką y zakrętkā żelazną, pod ktōrym y wschodki. Powrociwszy z tego pokoju przez izbę stołowā pisanā, drzwi do pokoju trzeciego takież iakie y do pierwszego na zawiasach z szpyrami y zamkiem

⁵⁸ Два останніх слова вписано над рядком.

⁵⁹ Два останніх слова вписано над рядком.

⁶⁰ Слово вписане над рядком.

⁶¹ Два останніх слова вписано над рядком.

⁶² Два останніх слова вписано над рядком.

⁶³ Два останніх слова вписано над рядком.

mosiężnym, nad którymi w pokoju z expresją malowaną sztuka iedna oddarta, w nim pułpieca takiegoż y komin takiż do dymu pierwszego wyprowadzony, okien dwie takichże, nad alkową sufit reparacyi potrzebuie. Za którą drzwicki podoyne na zawiasach z szpyrami z zakrętkami z zasowką żelazną, perepet takiż jako y w pierwszym. Po 2-giey stronie gardyroba czyli wycieczka, w której drzwi dwoie, iedne podwoyne z szpyrami, a 2-gie pojedyncze z zamkiem mosiężnym⁶⁴ na zawiasach z zasowką żelazną y oknem iednym. Apartament 2-gi o jednym pokoju narożnym⁶⁵ z gardyrobami 2-ma y sienmi z dziedzińca. Wchodząc, gradusy drewniane cegłą nabijane, do sieni drzwi podwoyne fasowane na zawiasach z szpyrami y zamkiem żelaznym. W sieniach posadzka ceglana, okien pięć kwadrastych na wpuł otwierających z zakrętkami żelaznymi, komin murowany szafiasty y w suficie pośrodku latarnia. Z sieni wprawą drzwi do pokoju na zawiasach także z szpyrami iedną wdole nadłmaną żelazną y zamkiem mosiężnym tudzież y zaszczepką żelazną, w nim piec kaflowy, komin murowany szafiasty nad dach wywiedziony, okien cztery kwadrastych z zakrętkami żelaznymi, alkowa iedna y z expresją malowaną osob sztuka iedna nade drzwiami. Garderob dzie z oknami dwoma takiemiż y drzwiami podwoynymi 2-ma na zawiasach z szpyrami, zasuwkami y zakrętkami żelaznymi. Powracając nazad przez sieni y pokoy pierwszego apartamentu do izby stołowej pisaney, z której wprost do sieni pisanych drzwi także na zawiasach z szpyrami y zamkiem mosiężnym. Z tychże sieni po lewey stronie kondygnacya 2-ga, na której apartament 3-ci o trzech pokojach. Do pierwszego pokoju drzwi także na zawiasach z szpyrami żelaznymi y zamkiem mosiężnym, w nim okien dwie kwadrastych z zakrętkami z expresją osob malowanych sztuk dwie, iedna nad darta, a 3-cia ze wszystkim oddarta, puł pieca kaflowego y komin szafiasty⁶⁶. Wprawą drzwi do sali pisane, mimo salle pokoy 2-gi, także do niegoż drzwi także z szpyrami na zawiasach bez zamka, w nim także pułpieca kaflowego y komin szafiasty z expresya osob małą sztuka iedna y dwie oddartych niemasz, okien dwie takichże. Z tego pokoy 3-ci z alkową z drzwiami takiemiż y zamkiem mosiężnym, pułpieca takiegoż y komin takiż, okien dwie takichże, gardyrob w nim dwie z drzwiami podwoynymi na zawiasach z szpyrami żelaznymi, w których okno iedno y perypet z szpyrami żelaznymi na zawiasach z zasowką y zakrętką żelazną. Powrociwszy nazad do pokoju pierwszego pisanego, z którego drzwi także do pokoju czwartego alkowego na zawiasach z szpyrami iedną wdole nadłmaną z zamkiem mosiężnym, w nim okien dwa takichże, pułpieca y komin takijże z expresją

osob malowa[nych] sztuka iedna. Gardyroba po prawey stronie czyli wycieczka z drzwiami na zawiasach y perypetem z szpyrami z zasuwkami, zakrętkami żelaznymi. Po lewey stronie także z oknem iednym, u której drzwi iedne podwoyne na zawiasach z szpyrami z zasowką y zakrętką, a drugie pojedyncze z zamkiem mosiężnym. W tych czterech pokojach dymów trzy do iednego kominu nad dach wywiedzionego. Apartament czwarty z pokojem narożnym iednym, garderobami y sienmi (Л. 251) [...] gradusach⁶⁷ z szpyrami, w sieniach okien pięć kwadrastych z zakrę[...]cie latarnia y komin szafiasty murowany, w lewo pokoy [...] podwoyne także z szpyrą iedną wdole ułamaną, a wgorze całą na zawiasach żelaznych z zamkiem mosiężnym, w nim okien cztery takichże, piec kaflowy, komin do [...] y drzwiami podwoynymi na zawiasach z szperami, zakrętkami y [ha]kami żelaznymi y osob z expresją sztuka iedna⁶⁸. W pokojach wszystkich podłoga z tarcic. Dach reparacyi potrzebuie. Drabin na pałacu y oficynach pięć. Ten pałac wkoło woda oblewa, kępa palami 3-ci części obita y wałem od miasta wysypanym. Intus zaś pokoie wszystkie szpalerami na plotnie malowanemi obite procz co w stołowej izbie dwie sztuki oddartych niemasz, okna zaś tak w pokojach, jako y w oficynach w drewnie szkła tafłowego na kit osadzone. Na pokojach y bramie chodzągiek trzy. Za pałacem kuźnia pruskim murem murowana z kominem tarcicami pokryta (Л. 251 об.).

ИИАБ Р. Ф. 694. Вон. 4. Адз. захов. 1851.
Л. 250–251 об.

Volodymyr ALEXANDROVYCH
SHUMSK.
MATERIALS FOR
THE CONSTRUCTION HISTORY
OF THE MIDDLE XVIII

Abstract. *The original sources about the redevelopment of the Shumsk town are there described. Separate evidence from the second half of the 40-50-is of the 18th century, both about the construction of the local Franciscan's monastery and the residence of Grand Lithuanian Prince Michal Kazimierz Radzivil, are analysed. The original description of the Shumsk castle, signed 1760, from the inventory of Shumsk' possessions of Prince N. K. Radzivil, are attached.*

Keywords: *Shumsk, urban studies, convent, inventory, the residence of Radzivil, architectural heritage.*

⁶⁴ Три останніх слова вписано над рядком.

⁶⁵ Слово вписане над рядком.

⁶⁶ Шість останніх слів вписано над рядком.

⁶⁷ Перед цим словом не прочитано один рядок.

⁶⁸ Шість останніх слів вписано над рядком.